

УДК 336.743:330.131.7

Коваленко В.В.

*доктор економічних наук, професор
Одеського національного економічного університету*

Шевчук Т.В.

*магістр з банківської справи
Одеського національного економічного університету*

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВАЛЮТНИМ РИЗИКОМ ТА АНАЛІЗ ЧИННИКІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА НЬОГО

MANAGEMENT OF CURRENCY RISK AND ANALYSIS FACTORS THAT INFLUENCE ON IT

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено поняття валютного ризику та систему управління ним. Проаналізовано чинники, які впливають на валютний ризик. У статті обґрунтовано, що постійне збільшення обсягів операцій вітчизняних банків з іноземною валютою спричиняє зростання їх валютного ризику. Актуальності набуває удосконалення науково-методичних та практичних засад управління валютним ризиком в банку, що забезпечить створення умов для стабільного та ефективного функціонування останнього.

Ключові слова: валютний ризик, фактори валютного ризику, суб'єкти управління валютним ризиком, валютний курс, оцінка валютного ризику.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы понятие валютного риска и система управления им. Проанализированы факторы, которые влияют на валютный риск. В статье обосновано, что постоянное увеличение объемов операций отечественных банков с иностранной валютой приводит к росту их валютного риска. Актуальность приобретает усовершенствование научно-методических и практических основ управления валютным риском в банке, что обеспечит создание условий для стабильного и эффективного функционирования последнего.

Ключевые слова: валютный риск, факторы валютного риска, субъекты управления валютным риском, валютный курс, оценка валютного риска.

ANNOTATION

The article devoted to the study of currency risk and system management. The article has analyzed the factors that influence the currency risk. The authors have determined that the constant increase in the volume of transactions of domestic banks with foreign currency entails their growing currency risk. The authors has determined that urgency is the improvement of scientific and methodological and practical principles of currency risk, which will provide conditions for stable and efficient operation in the bank.

Keywords: currency risk, foreign exchange risk factors, subjects of currency risk, exchange rate, valuation currency risk.

Постановка проблеми. Наявність значних системних суперечностей в економіці України посилює загрозу дестабілізації ситуації на валютному ринку та ускладнює прогнозування динаміки валютних курсів. За таких обставин постійне збільшення обсягів операцій вітчизняних банків з іноземною валютою спричиняє зростання їх валютного ризику. Проблема загострюється низькою ефективністю наявних методів та інструментів оцінки та управління валютним ризиком в банках, а також наявністю законодавчих обмежень проведення ними операцій з валютними деривативами. Саме

тому значної актуальності набуває удосконалення науково-методичних та практичних засад управління валютним ризиком в банку, що забезпечить створення умов для його стабільного та ефективного функціонування. Перед банками постає першочергове завдання, яке пов'язане з постійним контролем ситуації на валютному ринку, розробкою методичних підходів до прогнозування коливань валютного курсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню природи валютного ризику та методів управління ним присвячені праці М. Адлера, Д. Айтмана, Г. Боднара, Х. Ван Грюнінга, А. Гассема, Я. Гідді, К. Дауда, Дж. Деніелса, Б. Доумаса, Г. Дюфі, М. Моффета, С.Е. Пивоварова, К. Редхеда, Ф. Сайта, А. Стоунхілла, К. Хілла, С. Хьюса, Г.В. Чернової, А. Шапіро та інших зарубіжних науковців. У вітчизняній економічній літературі ця проблематика ґрунтовно висвітлена в роботах І.А. Бланка, О.І. Бутука, В.В. Вітлінського, Ф.О. Журавки, В.І. Міщенко, С.В. Науменкової, І.О. Овчинникова, Л.О. Примостки, С.С. Погасія, М.А. Ребрика та інших вчених. Попри це, недостатньо тільки теоретичних розробок, досить важливим є практичне застосування методів та інструментів управління валютним ризиком.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, враховуючи дослідження фундаментальних і прикладних досліджень, можна сказати, що недостатньо уваги приділяється окремим теоретично-методичним і практичним аспектам управління валютним ризиком банку, зокрема вирішенню питань проектування економічних ситуацій виникнення ризику, співвідношенню чинників ймовірнісних характеристик ризику та оцінки кількісних характеристик, що визначають його сутність.

Мета статті полягає в аналізі чинників, які впливають на валютний ризик, та розробці практичних рекомендацій щодо його нівелювання на підставі проведення стрес-тестування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне управління неможливе без розуміння сутності його об'єкта. Спочатку слід дати чітке визначення валютному ризику. Само по собі

слово «ризик» означає поєднання ймовірності та наслідків настання несприятливих подій. Якщо слово «ризик» розглядати в банківській сфері, то можна сказати, що ризик є притаманною для нею складовою, в банківській діяльності взагалі не йдеться про те, щоб уникнути ризику. Завдання полягає у раціональному управлінні ним. Валютний ризик – це об'єкт контролю під час здійснення валютних операцій [1, с. 105].

Так, професор Л.О. Примостка визначає валютний ризик як відображення ймовірності фінансових втрат внаслідок зміни курсу однієї валюти щодо іншої протягом певного часу [2, с. 315]. О.А. Кириченко, І.В. Гіленко та С.Л. Роголь розглядають валютний ризик як небезпеку курсових збитків, пов'язаних із коливанням курсів іноземних валют стосовно національної валюти [3, с. 172].

У Постанові «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» № 361 Національного банку України валютний ризик розглядається як наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали [4]. З нашої точки зору, таке визначення дає найширше розуміння поняття про валютний ризик.

Управління ризиком можна визначити як систему, що об'єднує у собі керуючу підсистему (суб'єкт) та керовану підсистему (об'єкт), що взаємодіють між собою на основі різноманітних зв'язків (механізму управління), а також підсистеми, що забезпечують реалізацію таких зв'язків з метою досягнення цілей банку. Цей процес реалізується шляхом прийняття та виконання відповідальною особою управління рішень на основі механізму управління валютним ризиком банку, елементом якого є підсистема цілей банку (цільова функція) [5].

Якщо підходити до управління валютним ризиком як до системи, то її можна розглядати як об'єднання двох підсистем, а саме керуючої та керованої [7, с. 101]. Керуюча підсистема (суб'єкт управління) здійснює управлінський вплив на керовану підсистему (об'єкт управління) – валютний ризик банку.

Систематизувавши погляди науковців на термін «управління», автори доходять висновку, що управління валютним ризиком банку – це сукупність цілей, принципів, функцій, методів, інструментів і специфічних прийомів цілеспрямованого, безперервного впливу керуючої системи на керовану для своєчасної оцінки та моніторингу валютного ризику з метою його мінімізації та досягнення заданих параметрів дохідності від валютних операцій.

В Україні діяльність банків на валютному ринку регулюється Національним банком України шляхом ліцензування валютних операцій та встановлення обов'язкових вимог.

Основними суб'єктами управління валютним ризиком в банку виступають:

- спостережна рада, що визначає стратегічні орієнтири у сфері управління валютним ризиком;
- правління банку, що забезпечує стратегічний моніторинг валютного ризику банку;
- комітет з управління активами і пасивами (КУАП), що здійснює моніторинг реалізації стратегії банку, оцінку тенденцій основних показників діяльності, розглядає відповідні положення і ліміти, оцінює позиції щодо прийнятих ризиків, вибір засобів хеджування, готує висновки для правління банку, директиви та вказівки підпорядкованим підрозділам;
- казначейство, що здійснює регулювання валютного ризику, додержання лімітів, затверджених КУАП, короткострокові дилерські операції, досліджує ринок, фінансовий інжиніринг для VIP-клієнтів;
- підрозділ ризик-менеджменту, що проводить оцінку та аналіз ризиків, розробку методики оцінки ризиків, ідентифікацію і моніторинг порушення лімітів, виносить рекомендації правлінню щодо подальшої тактики роботи з ризиками;
- фінансово-аналітична служба, що здійснює збір, фіксацію, обробку та систематизацію первинної інформації, аналіз, структурування, формування звітів;
- інформаційний відділ, що забезпечує інформаційну підтримку управління валютним ризиком, створення і супровід програмного забезпечення;
- служба внутрішнього контролю, що проводить оцінку якості та ефективності управління валютним ризиком.

Система управління валютним ризиком складається з таких частин [6, с. 25]:

- стратегічне управління (розробка порядків, принципів та інструкцій);
- аналітична підсистема (займається схваленням рішень щодо управління валютним ризиком);
- виконавча підсистема (займається збором інформації, виконанням операцій в цілях прийняття рішень про заходи щодо управління валютним ризиком).

Сумісно з підсистемами існують такі види забезпечення управління валютним ризиком [7]: нормативне забезпечення (внутрішнє, зовнішнє); інформаційне забезпечення; технічне забезпечення; кадрове забезпечення.

До зовнішнього нормативного забезпечення відносять міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, кодекси та закони, постанови, що регулюють діяльність банку і управління валютним ризиком. До них відносяться Закон України «Про банки і банківську діяльність» [8], Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [9], Методичні вказівки щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [4], Постанова «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України» № 460 [10], документи Базельського комітету тощо. До внутрішнього нормативного

забезпечення відносять політику і положення щодо ризику зміни валютних курсів.

Національний банк України рекомендує, щоб регламентні документи банку з управління валютним ризиком мали таку структуру:

1) загальні положення та визначення ключових термінів – посилання на основні нормативно-правові акти і документи, на підставі яких був розроблений документ, а також чітке визначення термінів, які вживаються в документі;

2) цілі документа;

3) межі застосування – коло питань, що входять до компетенції цього документа;

4) карта ризиків – перелік ризиків банку, на які розповсюджується дана політика;

5) положення політики – детальний опис, в якому визначено принципи управління ризиками, розподіл повноважень і шляхи взаємодії між учасниками процесу управління ризиками (правління і профільні комітети банку, підрозділу фронт- і бек-офісів), структура внутрішніх і зовнішніх лімітів, оцінка і прогнозування ризиків;

6) звітність;

7) системи підтримки;

8) створення для банку спеціального автоматизованого забезпечення;

9) супровід політики – перелік підрозділів, які повинні супроводжувати політику і системи підтримки;

10) заключні положення – терміни перегляду політики і визначений регламент внесення змін;

11) додатки, в яких наведена детальна інформація щодо методик, регламентів, інструкцій, техніка оцінки ризиків тощо.

До технічного забезпечення відносять [11, с. 63] програмне забезпечення; засоби передачі даних; засоби захисту інформації; системи управління базами даних.

Для ефективного управління валютним ризиком розробляються спеціальні внутрішні звіти, які включають в себе актуальну, поточну інформацію про рівень прийнятого банком валютного ризику та його відповідності встановленим лімітам.

Отже, ми бачимо, що система управління валютним ризиком складається з багатьох елементів, до яких відносяться об'єкт управління, суб'єкти управління, інструменти управління. На нашу думку, це дає змогу регулювати валютний ризик з різних позицій, що дає більш ефективні результати, а саме підвищення вартості власного капіталу банку та знаходження оптимального співвідношення між прибутковістю і ризиком за умов дотримання ліквідності.

Подальше дослідження валютного ризику будується на такому етапі, як розгляд чинників, від яких залежить даний ризик. Сам чинник за своєю сутністю характеризується нагадує джерело або причину.

На думку М.А. Ребрика, валютний ризик виникає через короткострокові та довгострокові

коливання обмінних курсів, які несуть в собі загрозу втрат різного роду або, навпаки, шанс отримання додаткових доходів [11].

М.А. Ребрик визначає так звані фундаментальні фактори валютного ризику.

1) Динаміка обсягу внутрішнього національного продукту (ВВП). Зі зростанням ВВП реального економіка країни покращується. Зростання ВВП означає покращення загального стану економіки, збільшення обсягів промислового виробництва, зростання експорту. Ці процеси викликають збільшення попиту на національну валюту з боку резидентів та нерезидентів, що виражається у зростанні курсу національної валюти [13].

2) Темп інфляції. Паритет купівельної спроможності базується на взаємозв'язку динаміки цін та валютних курсів. Динаміка цін певною мірою обумовлюється темпами інфляції. В умовах інфляційного падіння курсу національної грошової одиниці економічні суб'єкти зазнають втрат, що скорочує їх попит на національну валюту.

3) Рівень безробіття. Цей фактор впливає на валютний курс, маючи зворотній та пропорційний зв'язок з інфляцією, а також через аналогічний зв'язок із доходами фізичних осіб, які визначають розмір ВВП.

4) Державний бюджетний дефіцит та профіцит. Негативне сальдо бюджету призводить до зростання державного боргу і може прискорити інфляційні процеси. До факторів прямого впливу на валютний ризик відносять дії органів державної влади, законодавство та податкову систему країни діяльності банку. Саме наведені фактори безпосередньо впливають на ступінь ризиковості валютних операцій банку, адже вони прямо впливають на валютний курс в країні (навіть визначають його), часто незважаючи на ринкову ситуацію. Зазначений вплив наведено у табл. 1. Для цього побудовано кореляційну матрицю, а також динаміку економічних показників-факторів, які пов'язані з курсом валют.

В табл. 1 наведена динаміка валютних курсів та факторів, які на них впливають. За даними табл. 1 можна зробити висновок, що впродовж 2016 року одночасно між курсом долара США, євро і трьома економічними показниками відбуваються зміни. Наприклад, ми можемо бачити, що одночасно зі зростанням валютного курсу зростають і золотовалютні резерви, дещо змінюється динаміка індексу інфляції і платіжного балансу. Постає питання про те, як саме пов'язані всі ці показники між собою.

Для цього нам слід розрахувати коефіцієнти кореляції, що показує характер цього зв'язку, і побудувати кореляційну матрицю.

Для розрахунку коефіцієнта кореляції використовуємо таку формулу:

$$r_{xy} = \frac{\sum(x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum(x-\bar{x})^2 \sum(y-\bar{y})^2}} \quad (1)$$

В цій формулі \bar{X} – середнє значення величини X , а \bar{Y} – середнє значення величини Y .

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^m \frac{X_i}{m}; \bar{Y} = \sum_{i=1}^m \frac{Y_i}{m}$$

Розрахунки ми проводили за допомогою програмного пакета «STATISTICA».

Таблиця 1
Динаміка середнього значення курсу валют і факторів, які впливають на курс валют, за 2016 рік

Місяць	USD	EUR	Платіжний баланс, млн. дол. США	Золотовалютні резерви, млн. дол. США	Індекс інфляції, %
січень	23,5026	25,2465	120	13 300	100,9
лютий	25,9445	29,1512	-74	13 441	99,6
березень	26,1827	28,7303	-859	13 537	101,0
квітень	25,6298	29,1231	468	12 721	103,5
травень	25,1626	28,7533	374	13 240	100,1
червень	25,0022	28,3600	377	13 536	99,8
липень	24,8368	27,4943	110	13 987	99,9
серпень	24,8182	27,4936	16	14 082	99,7
вересень	26,6378	30,0900	-875	14 103	101,8
жовтень	25,8408	28,7867	91	15 558	102,8
листопад	25,5620	28,1744	-80	15 514	101,8
грудень	25,7724	27,7363	359	15 270	100,9

Джерело: систематизовано авторами з використанням наукового джерела [12]

У ході розрахунків ми отримали дані, які наведені в табл. 2.

Таблиця 2
Кореляційна матриця досліджуваних показників за 2016 рік

Змінна	Кореляції	
	USD	EUR
Платіжний баланс	-0,516857	-0,342907
Золотовалютні резерви	0,262506	0,002331
Індекс інфляції	0,344730	0,286945

Джерело: систематизовано авторами з використанням наукового джерела [12]

З табл. 2 видно, що абсолютно усі показники нерозривно пов'язані один з одним, оскільки в усіх випадках коефіцієнт кореляції не дорівнює 0. За допомогою кореляційної матриці ми з'ясували силу і характер взаємозв'язку між випадковими величинами.

Кореляція між курсом долара США, євро та платіжним балансом дорівнює (-0,516857) і (-0,342907) відповідно, що говорить про те, що між цими величинами існує середній зворотній зв'язок, а це означає що за збільшення, наприклад, курсу долара, платіжний баланс буде зменшуватись. Активне сальдо платіжного балансу сприяє підвищенню курсу національної

валюти, а пасивне сальдо – навпаки. Загалом за 2016 рік платіжний баланс було зведено з профіцитом, але така динаміка обумовлена зростанням в минулому 2016 році чистих надходжень капіталу за фінансовим рахунком до 4,6 млрд. дол. США. За результатами 2016 року обсяг експорту товарів скоротився на 5%, тоді як імпорт виріс на 3,8%, а це, як відомо, приводить до зростання курсу долара США та курсу євро, що і є в дійсності сьогодні [12].

Кореляція між курсом долара США, євро та золотовалютними резервами дорівнює (+0,262506) і (+0,002331) відповідно, що говорить про те, що між цими величинами існує прямий слабкий зв'язок, а це означає, що за збільшення, наприклад, курсу євро, одночасно збільшується розмір золотовалютних резервів, що можна побачити табл. 1. Таке зростання ЗВР відбулось після отримання третього траншу МВФ. Якщо розміри золотовалютних резервів країни значні й не відбувається їх зменшення, є підстави вважати, що курс національної валюти залишається стабільним, а отже, менш ймовірно виникнення валютного ризику.

Кореляція між курсом долара США, євро та індексом інфляції дорівнює (+0,344730) і (+0,286945) відповідно, що говорить про те, що зв'язок прямий і слабкий. Якщо темп зростання інфляції зростає, то валютний курс теж матиме тенденцію до зростання, ще існують фактори опосередкованого впливу.

Факторами опосередкованого впливу на валютний ризик є економічна та політична ситуація в країні, міжнародні події тощо. Так, спади в економіці безпосередньо не впливають на валютний ризик. Зміна економічної ситуації в країні має вплив на попит і пропозицію на валютному ринку, шляхом взаємодії двох останніх формується ринковий валютний курс, коливання якого і становлять фактор прямого впливу на валютний ризик банку. За строками впливу фактори поділяються на короткострокові та довгострокові.

Висновки. В ході дослідження нами було розглянуто поняття валютного ризику, розглянуто систему управління валютним ризиком, а також з'ясовано, що ця система складається з багатьох елементів, до яких відносяться об'єкт управління, суб'єкти управління, інструменти управління. На нашу думку, це дає змогу регулювати валютний ризик з різних позицій, що дає більш ефективні результати, а саме підвищення вартості власного капіталу банку та знаходження оптимального співвідношення між прибутковістю і ризиком за умови дотримання ліквідності.

Крім цього, нами було проаналізовано деякі фактори, які мають вплив на валютний ризик, і сформувано такі ствердження:

– джерелом валютного ризику є коливання курсів валют, в яких номіновані балансові та позабалансові вимоги і зобов'язання банку;

– факторами валютного ризику є причини, рушійні сили, що спричиняють коливання валютних курсів;

– фактори, що спричиняють зміни валютного курсу мають визначальний вплив на валютний ризик.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сопко В.О. Механізм контролю валютного ризику банку / В.О. Сопко, Т.І. Ружанська // Вісник КНТЕУ. – 2015. – С. 103–120.
2. Управління банківськими ризиками: [навч. посібник] / [Л.О. Примостка, П.М. Чуб, Г.Т. Карчева]; за заг. ред. Л.О. Примостки. – К.: КНЕУ, 2007. – 600 с.
3. Банківський менеджмент: [навч. посібник] / [О.А. Кириченко, І.В. Гіленко, С.Л. Роголь]; за ред. О.А. Кириченка. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2002. – 438 с.
4. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: методичні рекомендації, затверджені Постановою Правління НБУ від 2 серпня 2004 року № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_1/pg_imchsx/index.htm.
5. Ребрик М.А. Розробка системи управління валютним ризиком банку як фактор підвищення його конкурентоспроможності / М.А. Ребрик // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика: зб. тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 травня 2010 року). – Суми, 2010. – Т. 2. – С. 147–148.
6. Полежаєва М.П. Управління валютним ризиком банку / М.П. Полежаєва. – Суми: ДВНЗ «Українська академія банківської справи», 2011. – 124 с.
7. Ребрик М.А. Ліміти як вираження толерантності банку до валютного ризику / М.А. Ребрик // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 37–57.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.
9. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.
10. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрестестування в банках України: методичні рекомендації, затверджені Постановою Правління НБУ від 2 серпня 2004 року № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09>.
11. Гальчинський А.С. Сучасна валютна система / А.С. Гальчинський. – К.: Лібра, 1993. – 98 с.
12. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>.
13. Ребрик М.А. Фактори валютного ризику банку / М.А. Ребрик // Вісник Української академії банківської справи. – 2009. – № 2. – С. 84–88.